

Regional
Center for
Human Rights

Незаконні археологічні розкопки на території об'єкту археології «МОГИЛЬНИК ОПУШКИ»

Цю публікацію підготовлено за підтримки Відділу технічної допомоги правоохоронним органам України Посольства США в Україні.

Погляди, висловлені в цій публікації, належать виключно авторам і можуть не збігатися з позицією Посольства США.

Протягом 2014-2023 років Міністерство культури РФ видало не менше 1 355 дозволів на проведення археологічних розкопок на об'єктах культурної спадщини, розташованих у Криму. Переважна частина археологічних розкопок отримує фінансування безпосередньо з державного бюджету РФ, або шляхом приватного чи грантового інвестування з боку російських громадських чи державних організацій та фондів. Деякі з розкопок відбуваються також за дорученням/на замовлення та/або під контролем Президента РФ, Міністерства оборони РФ та інших федеральних державних установ РФ. До проведення незаконних археологічних розкопок окупаційна влада активно залучає науковців та фахівців з музею Державний Ермітаж та Російської академії наук (РАН) до здійснення розкопок на території півострову. До незаконної діяльності також активно залучають студентів та дітей.

Під час здійснення археологічних розкопок інституції підконтрольні РФ пошкоджують та знищують об'єкти культурної спадщини та привласнюють культурні цінності що вилучають у процесі. За приблизними підрахунками експертів РЦПЛ у період з 2014 по 2023 рік лише в межах здійснення розкопок на території півострова Крим росіяни привласнили та/або перемістили мільйони культурних цінностей.

Здійснення археологічних розкопок на окупованій території, вилучення та переміщення культурних цінностей, загалом знищення та руйнування об'єктів культурної спадщини є порушенням норм міжнародного гуманітарного права та окремих міжнародних договорів у сфері захисту та збереження культурних цінностей, зокрема Конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року та Додаткового протоколу 1999 року до неї.

У межах свого дослідження експерти РЦПЛ дослідили та задокументували 5 епізодів здійснення незаконних археологічних розкопок на території тимчасового окупованого Кримського півострову, які відбулися у період з 2014 по 2023 рік.

«Могильник Опушки» — об'єкт археологічної спадщини України, відкритий та введений у науковий обіг з 2003 року. Могильник розташований у центральній частині кримського передгір'я, за 2.0-2.5 км на південний захід від с. Опушки Мазанської сільради, Сімферопольського району, Автономної Республіки Крим [1].

Могильник був створений та активно використовувався у період з I в. до н.е. до IV ст. н.е. «Опушки» називають єдиним у Криму варварський некрополем, який проіснував весь римський час [2]. Серед досліджених похоронних споруд є типові пізньо-скіфські склепи, поховання, що відносяться до середньосарматської та до пізньосарматської культур, склепи, конструкція яких вказує на появу в Криму предків північнокавказьких аланів, трупоспалення німецької традиції [3].

У період з 2016 р. по 2021 р. експедиція «Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського» та Благодійного фонду «Спадщи-

1. Збірка статей до 60-річчя О.М. Дзиговського: «Варварський світ північнопонтійських земель у сарматську епоху», Київ: Видавець Олег Філюк, 2013. Міністерство освіти та науки України Одеський національний університет імені І.І. Мечникова Інститут археології Національної Академії наук України. - 246 с.

2. *Так само.*

3. «Дитячі поховання з могильника "Опушки" (за результатами розкопок 2003-2009 рр.)», Видавництво «ДОЛЯ», 2012. Рекомендовано до друку Вченою радою Кримського відділення Інституту сходознавства ім. О. Кримського НАН України (протокол № 2 від 09.02.2012 р.)

на тисячоліть» («Наследие тысячелетий») — «Опушкінська археологічна експедиція», провела серію незаконних археологічних розкопок на території об'єкту «Могильник Опушки». Експедиція проходила під керівництвом Храпунова Ігоря Миколайовича, археолога, голови правління Благодійного фонду «Спадщина тисячоліть» («Наследие тысячелетий»), професора кафедри «Історії стародавнього світу та середньовіччя «Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського», та Стоянової Анастасії Анзорівни, старшої наукової співробітниці відділу античної археології «Інституту археології Криму РАН», президентки Благодійного фонду «Спадщина тисячоліть» («Наследие тысячелетий»).

Загалом було зафіксовано 6 епізодів незаконних розкопок.

ОПИС ФАКТІВ

У жовтні 2016 року Храпунов І.М. надсилає матеріали на конференцію у Ростові-на-Дону [4], у яких зазначає про проведення «Опушкінською археологічною експедицією» робіт на могильнику на 147 похованнях (станом на 2014 р. Храпунов І.М. звітує про 109 «досліджених» поховальних споруд [5]). Враховуючи, що у сезон 2015 року розкопки об'єкту не проводились, можна зазначити, що у 2016 році розкопано 38 поховальних споруд.

Відомо що у поховальній споруді «Склеп 133» під час робіт у 2016 році вилучено культурні цінності, зокрема, бронзові та залізні пряжки, срібні каблучки із затискачем, наконечники стріл, кістяний гребінь, срібні обойми, залізні ножі та відерцеподібні підвіски, ліпні посудини, крем'яні відщепи, точильні камені, численне намисто, шість монет (по одній чеканки Юлії Домни, Філіпа I Араба, Траяна Деція та три — Гордіана III), бронзові кільця, чорнолакові ойнохоя та миска, керамічні прясла. Особливої уваги заслуговують дві срібні сережки та срібна під-

4. Стаття «Некоторые итоги исследований могильника Опушки в Крыму», Храпунов И.Н. зі збірки «Античная цивилизация и варварский мир Понто-Каспийского региона. Материалы всероссийской научной конференции с международным участием, посвященной 70-летию юбилею Б.А. Раева», 20-21.10.2016 р., м. Ростов-на-Дону, Издательство ЮНЦ РАН, 2016., с. 232

5. Стаття «Еще один германский след в Крыму» Храпунов И.Н, наукове видання «Stratum plus» № 4, 2017 р., с. 135

віска лунниця, лицьові сторони яких покриті золотою орнаментованою фольгою та прикрашені сердоліковими вставками, срібний перстень, щиток якого прикрашений сердоліком [6].

У 2017 році «Опушкінською археологічною експедицією» було розкопано 577 м² території пам'ятки та 41 похоронна споруда, зокрема 2 склепи, 8 підбійних могил та 31 ґрунтова могила.

Розкопки вели у трьох локаціях, кожна з яких була розширенням раніше розкопаних ділянок. У результаті робіт вилучено різноманітні культурні цінності серед них: ліпні червонолакові посудини, фібули, пряжки, браслети, сережки, дзеркала, ножі, підвіски, численне намисто, серед останніх значну частку становлять підвіски з єгипетського фаянсу [7].

У 2018 році «Опушкінська експедиція», розширила площу розкопів до 2771 м², на вже 242 похоронні споруди різних типів. У могилах було виявлено та вилучено багато залізних вудил, псалій та блях, на деяких збереглися залишки золотого плакування. Серед знахідок що вилучено: фібула у вигляді лунниці, залишки золотого шиття у вигляді ниток, згорнутих з фольги, меч з кільцевим навершем, бронзові кільця з «шишечками», намистини, залишки золотого шиття, бронзові персні, бронзові маленькі бляшки обойми, бронзовий таз римського виробництва, та уламки інших бронзових предметів, срібний позолочений дзвіночок у вигляді голови тварини. наконечники стріл, з'єднаних корозією.

У 2019 році члени експедиції провели незаконні археологічні роботи на площі 302 м², де було розкопано 39 поховальних споруд, зокрема кам'яний склеп, 6 ґрунтових склепів, 9 підбійних могил та 23 ґрунтові могили. Під час розкопок було вилучено залізні вудила та псалії, керамічні скляні посудини, намисто, залізні вудки, ножі, мечі, бронзові

6. «Нижеволжский археологический вестник, 2020. Склеп с монетами III в. н.э. из могильника Опушки», І.Н. Храпунов

7. «История и Археология Крыма 2019. Вып. XI», «Крымский федеральный университет им. В.И.Вернадского», «Институт археологии Крыма РАН», «Благотворительный фонд "Наследие тысячелетий"», І.Н. Храпунов, А.А.Стоянова

кільця, металеві пряжки, ліпні та червонолакові та скляні посудини [8].

У 2020 році на площі 466 м² було розкопано 37 похоронних споруд, серед них 8 ґрунтових склепів, 9 підбійних та 20 ґрунтових могил. У північній частині могильника закладено три розкопи. Серед вилучених культурних цінностей обривки золотих вінків і численні золоті бляшки що нашивалися на одяг, фрагменти керамічних посудин, численні намиста, браслети, дзвіночки, римська фібула з емалевими вставками, предмет сплетений із залізних кілець, уламок бронзової бляхи у скіфському звіриному стилі у вигляді задньої частини тулуба з хвостом котячого хижака, срібна лучкова підв'язна одночленна фібула, червонолакові та ліпні посудини, римська Т-подібна шарнірна фібула, пікоподібний наконечник списа та інші речі.

У 2021 році експедиція Храпунова розкопала 537 м² території пам'ятки, та 45 похоронних споруд, зокрема 12 ґрунтових склепів, 16 підбійних та 17 ґрунтових могил. У північній частині могильника було закладено два розкопи. Дві раніше розкопані ділянки у північній частині могильника було об'єднано у одну. Серед похованого інвентаря було вилучено: різноманітні численні намиста, переважно зі скла, підвіски з єгипетського фаянсу та бронзи, бронзові браслети, кільця, пронизи, залізні ножі, фібули та керамічні посудини, бляшки виготовлені з тонкої золотої фольги, червонолакової миски, бронзове дзеркало прямокутної форми.

Також вилучено особливо цінну серію речей, виконаних у поліхромному, та сердоликовому стилі: пара золотих сережок, три браслети та дві прямокутні прикраси, зроблені зі срібла та плаковані золотом.

8. «История и Археология Крыма 2020. Вып. XIII», «Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского», «Институт археологии Крыма РАН», «Благотворительный фонд "Наследие тысячелетий"», І.Н. Храпунов, А.А. Стоянова

9. «История и Археология Крыма, 2022. Вып. XVII», «Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского». «Институт археологии Крыма РАН», «Благотворительный фонд "Наследие тысячелетий"», І.Н. Храпунов, А.А. Стоянова, С.Б. Шабанов.

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ

Після встановлення ефективного контролю та поширення норм власного законодавства [10] на територію Кримського півострова у лютому-березні 2014 року, Російська Федерація розпочала комплексну політику, метою якої є повна та незворотня «інтеграція нових територій до складу РФ» зокрема через часткове винищення українців як нації та примусову асиміляцію в російську націю. Для цього РФ, крім іншого, здійснює діяльність, направлену на знищення, пошкодження та розграбування культурної спадщини України. Окремим аспектом такої активності РФ в Криму є організація та проведення **незаконних археологічних розкопок** на території півострова, з подальшим **вилученням культурних цінностей та їх переміщенням** зокрема і до Російської Федерації.

Така діяльність РФ щодо культури України в Криму містить ознаки послідовної, спланованої та організованої державної політики РФ, що закріплена федеральними та місцевими нормативно-правовими актами, та є порушенням норм міжнародного гуманітарного та кримінального права.

КУЛЬТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА КОНТРОЛЮ РФ

24 грудня 2014 року був оприлюднений Указ Президента РФ № 808 «Об утверждении Основ государственной культурной политики» (зі змінами у 2023 році) [11], який визначив основні засади, принципи, напрями та цілі, яких має притримуватися будь-який державний орган РФ при реалізації будь-якої діяльності у сфері культури. Серед іншого, документ визначив *«підтримку та розвиток ініціатив громадян щодо участі в етнографічних, краєзнавчих та археологічних експедиціях, у*

10. прим. 21 березня 2014 року Державною думою РФ було прийнято Федеральний конституційний закон № 6-ФКЗ «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів - Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», який фактично «легалізував» окупацію та передбачив поширення законодавства РФ на територію Криму та міста Севастополя

11. прим. Основи державної культурної політики Російської Федерації були розроблені робочою групою з підготовки Основ державної культурної політики Російської Федерації, яка була створена за дорученням Президента Російської Федерації Володимира Путіна, та за головуванням В. Медінського, тодішнього міністра культури РФ

роботі з виявлення, вивчення та збереження об'єктів культурної спадщини» як одну з пріоритетних цілей РФ.

31 грудня 2015 року був оприлюднений Указа Президента РФ № 683 «О стратегии национальной безопасности РФ», обов'язковою частиною якого стали «Основы государственной культурной политики». З-поміж інших національних інтересів та пріоритетів держави у пункті 76 Стратегія національної безпеки РФ зазначає також культуру та науку, а також духовно-моральні цінності, їх збереження та примноження. зокрема через наратив про **«історичну єдність народів Росії, спадкоємність історії нашої Батьківщини»**. Для цього РФ закріпила у Стратегії наступні задачі:

- 1.Посилення співпраці федеральних органів виконавчої влади та РАН щодо реалізації державної культурної політики.
- 2.Забезпечення культурного суверенітету РФ за допомогою заходів щодо захисту російського суспільства від зовнішньої ідейно-ціннісної експансії та деструктивного інформаційно-психологічного впливу.
- 3.**Посилення державного контролю за станом об'єктів культурної спадщини (пам'ятників історії та культури), підвищення відповідальності за порушення вимог їх збереження, використання та державної охорони».**

А найбільшою загрозою для російської культури РФ визначила, серед інших, — «спроби фальсифікації російської та світової історії, протиправні посягання на об'єкти культури».

Ці два документи є основними та вирішальними у питаннях управління сферою культури у РФ, їх дія також поширюється на тимчасово окуповані території України, зокрема - на Кримський півострів. Додактово «Рада Міністрів Республіки Крим», вищий виконавчий орган «Республіки Крим», ухвалив Закон № 5-ЗРК «Про систему виконавчих органів державної влади Республіки Крим», відповідно до якого зобов'язала себе реалізовувати єдину державну політику РФ, зокрема у сфері культури, науки та освіти, та закладений державний бюджет РФ та бюджет «Республіки Крим», покликаний на реалізацію цієї політики.

Основним виконавцем культурної політики на півострові було визначено «Міністерство культури Республіки Крим».

ПРОЦЕДУРА НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗКОПОК У РФ

Для отримання дозволу (або відкритого листа) на проведення археологічних досліджень необхідно [12]:

(А) Формування клопотання про отримання відкритого листа

Сформуванню клопотання про отримання дозволу на проведення археологічних досліджень та направити його до Міністерства культури РФ може винятково громадянин РФ, який має освіту за спеціальністю «історія», «музейна справа та охорона пам'яток» та/або «археологія» та відповідний досвід від 3 років. Як додаток до клопотання заявник має надати копію трудового договору з організацією чи інституцією, де він працює, клопотання від цієї організації чи інституції про видачу заявнику дозволу, наукове обґрунтування, цілі, задачі та план робіт майбутніх досліджень, джерела фінансування, а також (за наявності) — звіти про попередньо здійсненні археологічні дослідження.

(В) (Не)погодження клопотання про отримання відкритого листа

Отримавши клопотання, **Міністерство культури РФ** у 30-денний термін ухвалює рішення про (не)задоволення клопотання.

12. прим. Процедура отримання дозволу (відкритого листа) на проведення робіт з виявлення та вивчення об'єктів археологічної спадщини регулюється відповідно до:

1. «Постановления Правительства РФ от 20.02.2014 г. № 127 "Об утверждении Правил выдачи, приостановления и прекращения действия разрешений (открытых листов) на проведение работ по выявлению и изучению объектов археологического наследия" (с изменениями на 17.06.2017 года)»,
2. «Федерального закона от 25.06.2002 г. № 73-ФЗ "Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов РФ"» (розділ 7),
3. «Административного регламента Министерства культуры Российской Федерации по предоставлению государственной услуги по выдаче разрешений (открытых листов) на право проведения работ по выявлению и изучению объектов археологического наследия», та
4. «Постановления Бюро Отделения историко-филологических наук РАН от № 46 от 27 октября 2014 г. "Положение о порядке подготовки заключений о целесообразности проведения планируемых археологических полевых работ" (в редакции постановления Бюро Отделения историко-филологических наук РАН № 32 от 20 июня 2018 г.)»

Попередньо, Міністерство має дослідити надані заявником документи на відповідність всім бюрократичним та законодавчим вимогам РФ. Надалі, документи направляють до Російської академії наук, зокрема до Інституту археології РАН, який має підготувати висновок щодо доцільності проведення таких археологічних досліджень заявником. Тут, остаточне рішення про доцільність ухвалює Наукова рада з польових досліджень Інституту археології РАН.

У випадку позитивних висновків, Міністерство культури РФ оприлюднює наказ про отримання дозволу (відкритого листа) на проведення археологічних досліджень. Наказ підписує або Міністр культури РФ, або його заступники. Додактов, копія наказу та оформлений на окремому бланку іменний відкритий лист Міністерство надсилає заявнику.

(С) Інформування про отримання відкритого листа та розкопки

Як тільки заявник отримує дозвіл від Міністерства, він зобов'язаний не пізніше ніж за 5 робочих днів до початку проведення археологічних польових робіт письмово повідомити **регіональний орган охорони об'єктів культурної спадщини та/або орган місцевого самоврядування муніципального утворення** про майбутні археологічні роботи, їх місце та терміни проведення, надіслати копію дозволу (відкритого листа).

(D) Звітування по завершенню археологічних робіт або терміну дії відкритого листа

Максимальна тривалість дії та відповідно археологічних досліджень — один рік. По завершенню археологічних робіт заявник зобов'язаний передати всі вилучені під час досліджень цінності до державної частини Музейного фонду РФ. Він також готує науковий звіт про результати робіт та направляє його до Інституту археології РАН. Звіт, серед іншого, має містити інформацію про місце, терміни робіт, об'єкти дослідження, цілі, задачі, об'єми та джерела фінансування, загальний

склад експедиції [13], місце зберігання знахідок, а також основні результати та, якщо необхідно, рекомендації щодо подальшого вивчення та використання об'єкта (або об'єктів) археологічної спадщини.

КВАЛІФІКАЦІЯ ДІЯНЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РФ ТА ЇЇ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІДПОВІДНО ДО НОРМ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Стаття 438 КК України містить два склади злочини, які можуть охоплювати незаконні археологічні розкопки, що відбувалися (та продовжують відбуватися) на території Кримського півострову у період з 2014 по 2023 рік:

1. Розграбування національних цінностей на окупованій території.
2. Інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Аналізуючи обставини та результати здійснення незаконних археологічних розкопок Російською Федерацією на тимчасово окупованій території Кримського півострову можна виділити наступні об'єкт та об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону:

Об'єкт злочину — це порушення Російською Федерацією норм міжнародного права, правил та звичаїв ведення війни.

Норми МГП регулюють поведінку воюючих сторін у межах збройного конфлікту. Так, стаття 43 Гаазьких положень 1907 у базовому принципі *status quo ante bellum* встановлює обов'язок держави, що окупувала певну територію, зберегти та підтримувати, наскільки це можливо, правовий стан, який існував на територіях до їх окупації. Крім того норми звичаєвого МГП (правило 39-41) також накладають на державу-сторону збройного конфлікту певний ряд зобов'язань, які мають убез-

13. прим. З Адміністративного регламенту Міністерства культури РФ: «[...] в список учасників (основних исполнителей) работ включаются исследователи, внесшие существенный вклад в проведение археологических полевых работ и подготовку научной отчетной документации, с указанием фамилии, имени, отчества (если имеется) и конкретного вклада в работу»

печити об'єкти культурної спадщини від руйнування, знищення, пошкодження та пограбування. Зокрема МГП забороняє посягання на об'єкти культурної спадщини, реквізицію та вивезення за межі окупованої території рухомих культурних цінностей, застосування репресалій проти культурних цінностей тощо.

Російська Федерація (1) поширила норми власного законодавства на окуповану територію, (2) ухвалила ряд нормативно-правових актів, чим юридично закріпила факт пограбування та незаконного привласнення культурної спадщини України, (3) реалізує комплексну політику, елементами якої є руйнування, знищення та викрадення об'єктів культурної спадщини України в Криму, зокрема через здійснення незаконних археологічних розкопок на території півострову.

Україна є учасницею Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року та Додаткового протоколу 1999 року до неї. Ці два міжнародні договори додатково закріплюють визначені звичаєвим МГП зобов'язання конфліктуючих сторін щодо захисту та збереження культурної спадщини під час збройного конфлікту, та, зокрема, встановлюють заборону проведення археологічних розкопок на окупованій території (стаття 9 Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року):

- Будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність.
- Будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не вимагається винятково для охорони, обліку чи збереження культурної цінності.
- Будь-які модифікації або зміну виду використання культурної цінності, що мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру.

Додатково, у п. 2 ст. 9 Другого протоколу 1999 року уточнено, що археологічні розкопки під час збройного конфлікту допускаються, лише спільно з органами влади на окупованій території та, коли така співпраця є можливою. Конвенція також дозволяє здійснювати розкопки без залучення місцевої влади, однак в умовах, коли існує загроза знищення,

руйнування чи пошкодження пам'ятки (у випадках рятівної археології). Однак це положення не є релевантним у контексті цієї ситуації, оскільки дослідження об'єкту археології «**Могильник Опушки**» відбувалися щорічно, досліджуваний об'єкт не знаходився в аварійному стані та/або йому не загрожували зовнішні фактори, що потребувало би термінового втручання та порятунку пам'ятки. Отже, можна стверджувати про порушення Російською Федерацією статті 9 Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року.

У рамках кримінального провадження на національному рівні, попри те, що РФ не є стороною Другого протоколу 1999 року, однаково можна говорити про застосування статті 438 ККУ у поєднанні з цим міжнародним договором. Оскільки:

- Деякі положення Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року є частиною норм Звичаєвого МГП (зокрема [Правила 39](#)), які є обов'язковими для всіх держав, незалежно від того чи вони (не)погодилися на їх виконання.
- Стаття 438 ККУ також дозволяє криміналізувати порушення «міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» — Україна приєдналася до Другого Протоколу [30 квітня 2020 року](#).
- Факт проведення археологічних розкопок відбувся на території України. Попри наявність ефективного контролю над територією з боку Російської Федерації, територія Кримського півострову, які і всі інші окуповані території, є частиною України та визнані такими світовою спільнотою відповідно до ряду міжнародних документів, зокрема Резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН, у позиції Міжнародного кримінального суду та інших організацій.

Щодо застосування положень Протоколу 1999 року до подій, що сталися до 30 квітня 2020 року. Оскільки злочин відбувався у період з 2015 по 2021 рік та містить сім епізодів, які відбулися з певною перервою у часі, однак об'єднані єдиним злочинним наміром та метою, то такий злочин варто вважати продовжуваним (ч. 2 ст. 32 КК України).

Відповідно, часом закінчення вчинення злочину є час закінчення вчинення останнього епізоду, який відбувся у 2021 році. Тобто, **діяння варто кваліфікувати як порушення ч. 1 ст. 438 КК України з посиланням на відповідні положення міжнародного права, зокрема ст. 9 Другого протоколу 1999 року до Конвенції 1954 року.**

Об'єктивна сторона злочинів є обернення особою майна на свою користь поза згодою законного власника цього майна.

17.10.2015 року Уряд РФ видав [Розпорядження № 2073-р](#), відповідно до якого всі об'єкти культурної спадщини України в Криму ставали російськими, а деякі об'єкти були внесені до відповідного Єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) народів РФ. федерального значення відповідно до [Розпорядження Уряду РФ від 17.10.2015 № 2073-р](#). Додатково, на рівні «Республіки Крим» були ухвалені нормативно-правові акти, зокрема [Закон «Республіки Крим» від 08.08.2014 року № 68-ЗРК «Об объектах культурного наследия в Республике Крым»](#), які юридично встановили, що всі об'єкти культурної спадщини (і зокрема об'єкти археологічної спадщини) на території Кримського півострову є частиною спадщини Російської Федерації. У такий спосіб РФ на правовому рівні закріпила незаконне привласнення майна держави України, що має культурну або іншу національну цінність, та право розпоряджатися цим майном на власний розсуд. Таким чином, об'єкт археологічної спадщини України **«Могильник Опушки»** та будь-які знахідки знайдені під час розкопок пам'ятки РФ вважає своїм майном.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» **знахідки, одержані у результаті археологічних досліджень** (нерухомі та рухомі предмети, які були пов'язані з об'єктом археологічної спадщини та виявлені під час археологічних досліджень), є державною власністю. Іншими словами, російські археологи, здійснюючи археологічні дослідження на території ТОТ Кримського півострову, внаслідок яких вилучають археологічні знахідки, здійснюють акт розграбування та незаконного привласнення майна держави України.

Однак, у національному праві України відсутній термін «розграбування», який натомість закріплений у положеннях договірною та звичаєвого МГП, нормах міжнародного кримінального права. Зокрема, [Правило 40 Звичаєвого МГП](#) та [Другий протокол 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 року](#) у ст. 15(е) закріплюють поняття «викрадення, розграбування та незаконне привласнення (або експропріація), або акти вандалізму [...]» (*theft, pillage or misappropriation of, or acts of vandalism*). У той же час [Римський Статут Міжнародного кримінального суду](#) дає тлумачення поняттям «розграбування» (*pillage*) та «широкомасштабна експропріація» (*large scale appropriation*) [14], як привласнення майна для приватного та/або особистого використання без згоди власника, додактовно визначаючи для другого поняття обов'язковий критерій «широкомасштабності» (*extensiveness*).

Враховуючи наявність закріпленого у відповідних нормативно-правових актах України [15] пріоритету міжнародного права над національним, при здійсненні розслідування ситуації щодо незаконних археологічних розкопок та надання їй юридичної кваліфікації, за відсутності термінології та відповідних норм у національному праві, варто використовувати положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Україною.

Отже, встановлено, що під час здійснення розкопок об'єкту археології **«Могильник Опушки»** були знайдені та вилучені знахідки. Отже, можна говорити про злочин або «розграбування» або «широкомасштабної експропріації». Водночас, невідомо про подальше використання знахідок у приватних та/чи особистих цілях. У такому випадку більш доцільним є використання щодо подібних фактів незаконної діяльності поняття **«широкомасштабна експропріація»** (*large scale appropriation*).

14. статті 8(2)(а)(iii) та 8(2)(b)(xvi) Римського статуту МКС

15. Зокрема, пріоритет закріплено у статті 9 Конституції України, статті 15 та 19 Закону України № 1906-IV «Про міжнародні договори України» та у Постанові № 13 Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 19.12.2014

Додатково, стаття 438 ККУ надає термін «національні цінності». [Науково-практичний коментар до статті 438 ККУ](#) зазначає, що під поняттям «національні цінності» варто розуміти «будь-яку власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих осіб і щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим (такі як культурні цінності — пам'ятки архітектури, мистецтва історії тощо)». Додатково, Закон України [«Про охорону культурної спадщини»](#) у статті 1 визначає, що об'єкт культурної спадщини — це об'єкт, що має «цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та зберегли свою автентичність», є надбанням народу та його власністю. Разом із цим, збереження історичних цінностей та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, забезпечується державою ([стаття 54 Конституції України](#)).

Міжнародне право надає тлумачення терміну «культурні цінності», зокрема [стаття 1 Конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року](#) зазначає, що це — рухомі або нерухомі цінності, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу [16], споруди, де зберігаються або експонуються рухомі культурні цінності (музеї, великі бібліотеки та архівні сховища, сховища для захисту цінностей у разі збройного конфлікту), а також центри, що зберігають велику кількість культурних цінностей.

Виходячи з наданих тлумачень, **«національні цінності» є загальним поняттям, що включає у собі «культурні цінності» та «об'єкт культурної спадщини»**. Оскільки останні два а) становлять велике значення для культурної спадщини народу, є його надбанням та власністю; та б) є об'єктом охорони з боку держави через низку нормативно-правових актів, міжнародних договорів та встановлення відповідних статусів. А власне під терміном «національні цінності» варто тлумачити як «матеріальні та нематеріальні культурні цінності, — об'єкти, що представляють освітній, науковий, містобудівний, ланд-

16. прим. «Пам'ятки архітектури, мистецтва або історії релігійного та світського характеру; археологічні пам'ятки; ансамблі будівель; твори мистецтва; рукописи, книги та інші предмети, що становлять художній, історичний або археологічний інтерес; а також наукові фонди і важливі колекції книг або архівів чи репродукцій цінностей, визначених вище»

шафтний, історичний, архітектурний, релігійний, культурний інтерес, як от, пам'ятки архітектури, мистецтва, об'єкти культурної, природної та археологічної спадщини, садово-паркового мистецтва тощо».

Відповідно до [Закону України «Про охорону археологічної спадщини»](#) об'єктом археологічної спадщини є повністю або частково збережена рукотворна пам'ятка, що «донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду», а під терміном «охорона археологічної спадщини» варто розуміти певну державну політику направлену на захист та збереження пам'ятки, її утримання тощо, яка реалізується органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, громадянами.

Таким чином термін **«національні цінності»** включає, серед іншого, **об'єкти археологічної спадщини.**

Додатково, тлумачення терміну «національні цінності», закріпленого у статті 438 КК України доцільно також здійснити у судовому порядку, з урахуванням норм МГП та практики держав для уникнення різних підходів до тлумачення.

Отже, **об'єкт злочину — це широкомасштабна експропріація національних (культурних) цінностей України.**

Суб'єкт злочину — загальний. Розграбування національних цінностей на окупованій території є кримінально карним у випадку, якщо його вчинила фізично осудна особа, якій до моменту його вчинення виповнилося 16 років. Керівник, заступник керівника та визначені учасники археологічної експедиції щодо дослідження об'єкту археології «Могильник Опушки» на момент вчинення дій, що можуть становити злочин, були повнолітніми та дієздатними.

Додатково, організація та проведення археологічних розкопок об'єкту археології «Могильник Опушки» передбачає багаторівневу ієрархічну систему прийняття рішень, до якої залучено як власне археологів та науково-освітні інституції, які вони представляють, так і чиновники різного рангу федеральних та місцевих органів влади.

Дії осіб, які знали або могли знати про вчинення злочину, але свідомо не вжили заходів щодо припинення цього злочину та/або притягнення винних до відповідальності [17] повинні бути кваліфіковані за ч.3 ст. 27 та ч.1 ст. 438 КК України як порушення законів та звичаїв війни, вчинене організаторами злочину. Додатково, їх дії варто кваліфікувати як порушення норм МГП, зокрема ст. 86-87 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року. У контексті цієї ситуації, такими людьми варто вважати представників державної влади РФ, представників органів «Республіки Крим», керівників навчальних, освітніх та наукових інституцій, співробітників окремих відділів Російської Академії Наук. Дії осіб, які безпосередньо брали участь у розкопках, повинні бути кваліфіковані за ч.1 ст. 438 КК України як порушення законів та звичаїв війни, вчинене виконавцями злочину. **У контексті цієї ситуації, такими людьми варто вважати керівника та заступника керівника археологічної експедиції, їх підлеглих та волонтерів, які доєдналися до розкопок.**

Суб'єктивна сторона злочину — особи, що здійснювали археологічні розкопки об'єкту археології «Могильник Опушки», цілком та повністю усвідомлювати дії, які вони здійснювали, та наслідки цих дій.

Встановлено, що протягом 2016-2021 років керівник експедиції І.Н. Храпунов та його заступниця А.А. Стоянова свідомо особисто надсилали запит та отримали дозвіл (відкритий лист) від Міністерства культури РФ для здійснення незаконних археологічних досліджень об'єкту археології «Могильник Опушки». Надалі І.Н. Храпунов та А.А. Стоянова щорічно перебували на місці розкопок, слідували та керували процесом і безпосередньо брали участь в активностях археологічної експедиції.

Археологи не перешкоджали незаконній діяльності, вони навпаки сприяли її настанню — підбурюючи та залучаючи до процесу здійснення незаконних розкопок та розграбування пам'ятки студентів та інших людей. Зокрема, вони діяли через публікацію повідомлень про запрошення до участі у розкопках на порталах та сторінках у соціальних мережах Благодійного фонду «Спадщина тисячоліть» («Нас-

17. ст.ст. 86-87 ДП I до Женевських конвенцій

ледие тисячелетий») та «Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського».

Крім цього, І.Н. Храпунов та А.А. Стоянова, інші учасники експедиції (студенти, волонтери), постійно висвітлювали онлайн процес та результати незаконних археологічних розкопок та розграбування об'єкту археології «Могильник Опушки». Всі матеріали були розміщені на особистих сторінках археологів та інших учасників експедиції, офіційній сторінці «Опушкінської археологічної експедиції» у соціальній мережі «Вконтакте», а також на порталах Благодійного фонду «Спадщина тисячоліть» («Наследие тысячелетий») та «Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського». Додактові І.Н. Храпунов та А.А. Стоянова надавали коментарі різним медіа, дозволяли їм відвідувати та фільмувати процес розкопок.

ВИННІ ОСОБИ

Враховуючи події, що відбулися в межах ситуації та відповідну існуючу систему та кваліфікацію, до відповідальності повинні бути притягнуті особи, які безпосередньо вчиняли злочин або прямо чи непрямо сприяли його вчиненню, а саме:

- 1** **Путін Владімір Владімірович**, Президент Російської Федерації.
- 2** **Мединский Володимир Ростиславович** (2012-2020 рр.) та **Любімова Ольга Борисівна** (з 2020 р.), міністри культури РФ
- 3** **Медведев Дмитро Анатолійович** (2012-2020) та **Мішустін Михайло Володимирович** (від 16 січня 2020 року), голови Уряду РФ.
- 4** **Ярілова Ольга Сергіївна** (з 2018 року), заступник Міністра культури РФ, та **Обривалін Сергій Геннадійович**, заступник Міністра культури РФ протягом 2015-2020 рр., перший заступник Міністра культури РФ (з 2020 р.)

- 5** **Колпаков Олександр Сергійович**, голова Управління справами Президента РФ [18] (з 12 травня 2014 року).
- 6** Співробітники Інституту Археології Російської Академії Наук (ІА РАН), які мають повноваження надавати висновки про доцільність проведення археологічних польових робіт певного виду відповідно до заявлених цілей, завдань, обсягу їх проведення та підтверджують право на проведення робіт:
- **Макарів Микола Андрійович**, директор ІА РАН.
 - **Гайдуков Петро Григорович**, заступник директора ІА РАН.
 - **Енговатова Ася Вікторівна**, заступник директора ІА РАН з питань науки.
 - **Вдовиченко Марина Вікторівна**, вчений секретар ІА РАН.
 - **Масленников Олександр Олександрович**, завідуючий Відділом польових досліджень ІА РАН.
- 7** **Аксьонов Сергій Валерійович**, «Голова Республіки Крим»
- 8** **Гоцанюк Юрій Михайлович**, Голова «Ради міністрів Республіки Крим»
- 9** **Афанасьєва М.С.**, заступниця «міністра праці та соціального захисту Республіки Крим», на яку було покладено контроль за виконанням Указу «Про проведення конкурсу на надання субсидій соціально орієнтованим неприбутковим організаціям у 2016 році».

18. прим. Управління справами Президента РФ є федеральним органом виконавчої влади РФ, уповноваженим щороку надавати субсидії Фонду-оператору президентських грантів РФ («Фонд президентських грантів»). Крім надання Фонду-оператору субсидій з федерального бюджету Управління справами президента встановлює порядок надання грантів та здійснює низку контрольних-наглядних заходів над діяльністю Фонду-оператора щодо витрачання виділених субсидій, зокрема шляхом перевірки фінансових звітів, здійснює облік розмірів та строків надання грантів.

10 **Манежина Татьяна Анатоліївна**, міністр культури «Республіки Крим».

11 **Ростенко Андрій Олегович**, заступник міністра культури «Республіки Крим», директор департаменту охорони культурної спадщини.

12 Керівництво та Наглядова рада Фонду президентських грантів, структурні підрозділи, що відповідальні за організацію конкурсу на отримання гранту/фінансування за рахунок державних субсидій, а також за визначення переможця та подальший розподіл коштів.

- *Представники Керівництва:* **Чукалін Ілля Владімірович**, генеральний директор Фонду, **Дементьєв Інокентій Андрійович**, заступник генерального директора, **Долгов Антон Васільєвіч**, виконавчий директор, та **Кленіна Іріна**, фінансовий директор.
- *Члени Наглядової Ради:* **Катерина Пилипівна Лахова**, голова Наглядової Ради Фонду, **Віктор Антонович Садовничий**, **Лео Антонович Бокерія**, **Валерій Володимирович Рязанський**, **Володимир Олексійович Носов**, та **Ольга Віталіївна Ульянова**.

13 Члени Координаційного комітету з проведення конкурсів на надання грантів Президента РФ на розвиток громадянського суспільства, створений Указом Президента РФ від 03.04.2017 № 137 для організації діяльності щодо надання грантів Президента РФ некомерційним неурядовим організаціям (визначення грантової політики, ухвалення ключових рішень та здійснення контролю над грантами):

- **Кирієнко Сергій Владіленович**, голова Координаційного комітету, перший заступник керівника Адміністрації Президента РФ.

- **Новіков Сергій Геннадійович**, заступник голови Координаційного комітету, начальник Управління Президента Російської Федерації з громадських проєктів.
- **Чукалін Ілля Володимирович**, відповідальний секретар Координаційного комітету, генеральний директор Фонду президентських грантів.

14 Засновники та члени правління Фонду «Спадщина тисячоліть» («Наследие тысячелетий»): **Храпунов Ігор Миколайович, Стоянова Анастасія Анзорівна, Крузман Ігор Вікторович, Якушечкін Олександр Валентинович, Герцен Олександр Германович, Шульц Ольга Валеріївна**

15 **Майко Вадим Владиславович**, директор «Інституту археології Криму РАН», голова вченої ради «Інституту археології Криму РАН», **Хайредінова Ельзара Айдерівна**, заступниця директора з наукової роботи.

16 **Храпунов Ігор Миколайович**, археолог, керівник «Опушкінської археологічної експедиції», професор «Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського», голова правління Благодійного фонду «Спадщина тисячоліть» («Наследие тысячелетий»).

17 **Стоянова Аріна Анзорівна**, археолог, заступник керівника «Опушкінської археологічної експедиції», старша наукова співробітниця відділу античної археології Інституту археології Криму РАН, президент Благодійного фонду «Спадщина тисячоліть» («Наследие тысячелетий»).

ВИСНОВОК

Культурна спадщина є життєво необхідним критерієм для будь-якого народу: вона є ключовим елементом у формуванні його цінностей, ідентичності, унікальності, сприяє його розвитку та взаємодії з іншими народами. РФ, враховуючи значення культурної спадщини для народу України, цілеспрямовано та послідовно реалізовує політику культурної експансії, як один з інструментів встановлення власного домінування та знищення України як держави та народу.

Одним з елементів такої політики є здійснення незаконних археологічних робіт на території тимчасового окупованого Кримського півострову. Зокрема, експертами РЦПЛ було задокументовано здійснення археологічних досліджень об'єкту археології «Могильник Опушки» у період з 2016 по 2021 рік, під час яких фактично відбувалося знищення пам'ятки та викрадення культурних цінностей України, подальша доля яких наразі невідома.

Такі дії є порушенням норм та принципів міжнародного права, зокрема положень Звичаєвого МГП, Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та додаткового протоколу 1999 року до неї та Римського Статуту МКС. На рівні національного права України такі дії є порушенням статті 438 ККУ та можуть бути кваліфіковані як «розграбування національних цінностей на окупованій території» та/або «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Для того щоб стримати та/або запобігти подальшому вчиненню РФ протиправної діяльності у контексті здійснення незаконних археологічних робіт на окупованій території, необхідно:

1. У рамках кримінальних проваджень на національному рівні притягнути до відповідальності за вчинені діяння безпосередніх виконавців, які здійснювали розкопки, за ст. 438 КК України, а також вище політичне керівництво РФ та представники органів влади «Республіки Крим», які не перешкоджали припиненню порушень, вчиненими безпосередніми виконавцями.
2. Застосувати санкції та/або інші обмежувальні механізми на національному та міжнародному рівні щодо осіб, які є безпосередніми виконавцями протиправної діяльності, а також вище політичне керівництво РФ та представники органів влади «Республіки Крим», які не перешкоджали припиненню порушень, вчиненими безпосередніми виконавцями.
3. Здійснювати постійний моніторинг та документування протиправної діяльності РФ на окупованій території, та належним чином повідомляти про таку діяльність відповідні правоохоронні органи України.

REGIONAL CENTER FOR HUMAN RIGHTS

2024